

Srpski stereotipi o Nemcima i percepcija Evrope

Apstrakt: u tekstu je reč o istorijskim vezama Srba i Nemaca i stereotipnoj slici o Nemcima koja postoji kod Srba u 19. i 20. veku. Stereotip je složen i ima pozitivne i negativne komponente, a varira između mirnodopske i ratne slike. Uticaj stereotipa o Nemcima na shvatanje Evrope uopšte.

Ključne reči: Srbi, Nemci, stereotip, mit, istorijske veze, uzori, modernizacija

Veze između Srba i Nemaca dugotrajnije su i složenije od veza Srba sa svim drugim okolnim narodima, pa i velikim silama. Geografska blizina, susedstvo koje traje poslednja tri veka i privredne veze koje prirodno iz toga proizlaze uslovile su izuzetnu dinamiku ovog odnosa. Tome su svakako ne malo doprineli i brojni ratovi na ovim prostorima, počev od onih protiv Otomanske imperije, u kojima su Srbi i Nemci bili saveznici, pa do svetskih ratova, u kojima su, sticajem geopolitičkih konstelacija, bili oba puta na suprotnim stranama. Zajedničko iskustvo takođe čini i naseljavanje panonskog prostora tokom 18. veka, školovanja srpskih intelektualaca u srednjoj Evropi u 19. i 20. veku, i mnogostruke privredne i kulturne veze, koje za razliku od političkih, imaju dug kontinuitet koji čak ni ratovi nisu prekinuli. Za razliku od drugih evropskih naroda, Srbi su upoznavali Nemce u direktnom masovnom kontaktu i pre 20. veka, kao vojnici u redovima Habsburških armija, kao susedi doseljenici u Panonskoj niziji u vreme Marije Terezije, kao trgovci i zanatlije koji su stalno putovali sa obe strane Save i Dunava. (Do masovnog kontakta sa Francuzima i Britancima dolazi tek u Prvom svetskom ratu). Život u neposrednom susedstvu, upoznavanje drugog načina života, kao i germanizatorske reforme 18. veka ostavili su trajan pečat na srpskoj kulturi. U srpski jezik je ušla rudarska, tehnička i zanatska terminologija, koja je postala deo svakodnevnog života. U Kneževini i Kraljevini Srbiji nemački uticaj je bio takoreći apsolutan u tehničkoj struci. U početku su dolazili nemački inženjeri iz Austrije, a kasnije su domaći stručnjaci školovani gotovo isključivo u Nemačkoj i Austro-Ugarskoj. Učenje nemačkog jezika je bilo obavezno u svim inženjerskim školama.¹ S druge strane, književne veze uspostavljene u vreme Vuka Karadžića i Getea, uvele su srpsku književnost na velika vrata u Evropu, pa je tako do danas nemačka slavistika ostala nezaobilazna u proučavanju srpske književnosti. U oblasti pravne nauke u Srbiji nemački uticaj je takođe veliki, u oblasti građanskog prava, trgovačkih i kaznenih zakona. Srpski građanski zakon iz 1844, koji je u međuratnom periodu bio na snazi na teritoriji nekadašnje Kraljevine Srbije, preuzet je od sličnog austrijskog zakona. Nemački uticaj je veliki u vojnoj nauci, i u oblasti obrazovanja. Organizacija Beogradskog univerziteta po statutu iz 1905. godine oslanja se na statute nemačkih univerziteta.

U 20. veku pored žestokih ratova, bilo je i plodne saradnje u mirnodopskim periodima, na planu privrede i kulture. Posle Drugog svetskog rata, dva nova fenomena su svakako uticala na postojeće stereotipe. Masovni rad i relativno dugi boravak gastarbajtera u Nemačkoj i drugim zemljama nemačkog govornog područja, sigurno je uticao na formiranje nekih predstava o Nemcima. Isto se može reći i za masovni dolazak nemačkih turista na Jadran, o čemu lokalno stanovništvo svakako ima svoj utisak. Logično je pretpostaviti da su ovi fenomeni 20. veka takođe uticali na dalje preoblikovanje već postojećih stereotipa, ili na njihovu promenu, ali usled nedostatka istraživanja ne možemo o tome dati zaključak. Ratovi devedesetih godina 20. veka

¹ Vidi: Đorđe S. Kostić, *Nemački tehničari i zanatlije u Srbiji. Tragovi njihovog delovanja u tehničkoj terminologiji Srba*, u: Gabriella Schubert, Zoran Konstantinović, Ulrich Zwiener (Hrsg), "Srbi i Nemci. Tradicije zajedništva protiv predrasuda", Jena/Erlangen 2003, 153-162.

obnovili su negativne stereotipe. To je pre svega uočljivo u propagandnom govoru, gde je floskula o »novom svetskom poretku« često bila sračunata upravo na evociranje uspomena na »novi poredak« u doba fašizma. Svi negativni stereotipi, mora se reći, sa obe strane, kako srpske tako i nemačke, isplivali su na površinu, i svesno šireni od strane srpskih i nemačkih medija. Posle demokratskih promena 2000. godine, kao i više puta do tada, i pored svih drugih pokidanih veza, privredne su najbolje funkcionisale. U procesu tranzicije, nemačka privreda se posebno interesuje za prostor jugoistočne Evrope, pa se obnavljaju i intenziviraju tradicionalne privredne veze Balkana sa srednjom Evropom. Preko raznih nevladinih organizacija i fondacija koje pomažu kulturu, nauku i razvoj za savremeni svet poželjnih društvenih procesa Nemci su i dalje prisutni na našim prostorima.

Zbog svega toga, srpsko viđenje Nemaca kao »drugog« puno je stereotipa. Ti stereotipi su takođe veoma složeni, dugotrajni i protivrečni. Njihov značaj je utoliko veći što je reč o narodu koji je za Srbe bio posrednik u upoznavanju zapadne civilizacije, pa su tako ti stereotipi u velikoj meri odražavali i viđenje Evrope u celini. Naravno, srpsko viđenje Nemaca je mnogo složenije nego nemačko viđenje Srba, pošto je reč o civilizacijama i narodima sasvim nejednake snage i uticaja. Upravo zbog jakih ratnih preloma, srpski stereotip o Nemicima ispunjen je emocionalnim sadržajima.

Samo ime naroda u nekom stranom jeziku već krije određeni stereotip. Takav je slučaj i sa nazivima *Nemac* i *Švaba* u srpskom jeziku. Uobičajeno shvatanje etimologije reči *Nemac* je da potiče od *nem*, dakle, stranac koji ne ume da govori.² Ovo tumačenje, ukoliko je tačno, predstavlja tipičan primer viđenja drugog kao infereornog, koji ne govori *naš jezik*, dakle, ne govori uopšte. Kada je reč o terminu *Švaba*, to predstavlja normalnu pojavu davanje naziva narodu prema onom njegovom delu sa kojim postoji bliski susret. Pripadnici plemena *Švaba* su živeli u srednjem Podunavlju, u bliskom susedstvu, pa je u srpskom jeziku po njima nazvan ceo narod. Međutim, ovaj termin sadrži i pogrdno značenje. Tokom Prvog svetskog rata došlo je do prvog kontakta Srba sa Nemicima iz Rajha, pa otuda i do pravljenja razlike između njih i omraženih "Švaba", tj. Austrijanaca.³ Od Drugog svetskog rata termin *Švaba*, sada definitivno u pogrdnom značenju, počeo se koristiti i za Nemce. Vrlo je karakteristično, pored toga, da se isti termin odnosio na sve narode iz Austro-Ugarske, a i šire na sve one prožete srednjoevropskom kulturom. U okviru jugoslovenske države ostaje problem kulturoloških razlika između naroda koji su ranije živeli u odvojenim državnopravnim i kulturnim celinama. Stereotip o „Švabama“ (što se odnosilo na stanovništvo sa one strane Drine, Save i Dunava, bez obzira na etničko poreklo) i dalje je bio prisutan kod stanovništva centralne Srbije.

Stereotip je po sebi protivrečan, jer pozitivni sadržaji postoje paralelno sa negativnim. Istovremeno se ispoljava fascinacija i prezir prema tuđim vrednostima, tj. isticanje svojih vrednosti, kao i strah od gubitka identiteta u susretu sa jačim susedom. Odnos Srba prema Nemicima obeležen je poštovanjem i divljenjem prema nemačkoj kulturi, smislu za red i disciplinu, tehničkom i vojnom umeću, kao i hrabrosti na bojnopolju. Sa druge strane, Prvi svetski rat je stvorio i strah od nemačke moći i utisak o agresivnosti, koji je sledeći rat još pojačao. Dragiša Vasić je pisao 1923: "Ona strahovita vojnička mašina koja je / .../ bila smrvljena u paramparčad, opravlja se, doteruje i sklapa ponova da opet postane opasnost nad opasnostima. Jer to je jedan narod koji, i kad bi hteo, ne bi mogao biti ništa drugo nego jedna mašina za večitu borbu."⁴

Ove dve strane stereotipa se uglavnom smenjuju u ratnim i mirnodopskim periodima. Za ratno iskustvo tipičan je stereotip Nemca kao mašine, kao bezdušnog izvršioca naređenja, kao slepe potčinjenosti autoritetu, pored surovosti i grubosti. Za mirne periode tipičan je stereotip o

² Andrej Mitrović, *Srbi o Nemicima*. Predgovor istoimenoj knjizi u izdanju Društva za srpsko-nemačku saradnju, Beograd 1996, 10; Miloš Trivunac, *O Nemicima*, u: p.d, 103.

³ O ovome detaljnije: Andrej Mitrović, *Srbi o Nemicima*, 7-23.

⁴ Dragiša Vasić, *Utisci iz današnje Nemačke. Fragmenti*, u: Srbi i Nemci, 83-99, 88.

vrednoći, tehničkoj umešnosti, ratničkom umeću i vojničkoj hrabrosti. Veliki srpski zagovornik tesnog oslonca na Nemačku i Austro-Ugarsku, profesor Pravnog fakulteta Živojin Perić, pisao je još 1922: „Kao što je kultura starih Rimljana preživela Carstvo, tako ni nemački narod neće ispustiti svoj kulturni uticaj, ako je izgubio rat.”⁵ Danas još uvek, posebno kod starijih generacija, živi mit o kvalitetu nemačkih aparata, koji nema mnogo veze sa realnošću, pošto se aparati sklapaju u Kini, a posebno oni slabijeg kvaliteta isporučuju na istočnoevropsko tržište.

Takođe tipično za svaki stereotip, pa i za ovaj slučaj, jeste da se kod drugih uočavaju različite osobine, a onda i preuveličavaju. Tako se na osnovu stereotipa o drugima, može lako doći i do nekih zaključaka o stereotipima o sopstvenoj grupi (naciji, društvu, porodici i sl). Odnos Nemaca prema autoritetu, sasvim različit od srpskog, uvek je bio uočen kao njihova posebna osobina (po tome su Nemci, doduše, poznati i kod drugih suseda). Naravno, ta ista osobina uočava se kako u pozitivnom, tako i u negativnom smislu. Na primer, Ljubomir Nenadović u svojim „Pismima iz Nemačke“, neopterećen ratnim iskustvom budućih generacija, pisao je pohvalno o srećnoj harmoniji između naroda i vladara, koju je suprotstavio francuskoj revoluciji: „Kod Nemaca nema mnogo ni ateista ni republikanaca; i oni što su to, ne prave larmu ni vrevu kaoi drugim zemljama. Nemci su uvereni da čovečanski rod može napredovati, srećan i slobodan biti i onda kada kraljevi i bogovi sede na svojim prestolima.”⁶ Pedeset godina kasnije, Dragiša Vasić, sa iskustvom Prvog svetskog rata, negativno prikazuje njihov odnos prema autoritetu: „Kad se kaže da se on borio za jedan princip, ili za jedan ideal, to ipak nije dovoljno da objasni onoliko njegovu potčinjenost vođama. Jer stradanja, jer one nečuvane muke što ih je trebalo podneti i za dugo izdržavati, mogle su slomiti i mnogo zaslepljenije fanatike od njih i ljude još zagrejanije za jednu ideju.”⁷

Osećaj ugroženosti i potreba da se istakne superiornost sopstvene civilizacije ispoljava se, na primer, u mitu o prepriči nemačkom prodiranju na istok (što se poklapa sa mitom o odbrani hrišćanstva od Turaka), a takođe i u mitu o susretu Stefana Nemanje i Fridriha Barbarose. Mitski sadržaj o sopstvenoj superiornosti ispoljava se u poruci koja se želi preneti ponavljanjem istorijske priče u određenom kontekstu. Neskrivena je poruka da, iako su Nemci danas superiorniji, to nije uvek bilo tako, iz čega proizlazi da je „stvarna superiornost Srba“ zapravo prekrivena sticajem nesrećnih istorijskih okolnosti, ali da ona zato, ništa manje nije stvarna. Ta ugroženost se ispoljava, npr. u delu Laze Lazarevića, „Švabica“, gde junak ne nalazi snage da svoju izabranicu dovede kući, i time poremeti zatvorenost patrijarhalne sredine, tj da uticaj strankinje loše deluje na „dobre običaje“ i moral miljea u kom je odrastao. U „Pokondirenoj tikvi“ J.S. Popovića ismeva se snobizam, na površinskom nivou drame. Međutim, na dubljem nivou i ovde se ispoljava ugroženost male sredine od civilizatorskog nemačkog uticaja, pa se ono što je strano predstavlja kao izveštačeno, a ono što je domaće, kao prirodno i prema tome, moralno superiorno. Nipodaštavanje i podsmeh ovde prikriva osećaj ugroženosti.

Pozitivan ili negativan stereotip o Nemcima, nije, međutim, bio uslovljen samo ratom. Ne baš prijateljski stav iskazao je Miloš Trivunac u knjizi „O Nemcima“ još 1912. godine: „Od seobe naroda ima dakle kod Germana i pozitivnih posledica, samo ih ima malo, mnogo manje od negativnih i, sveden na nekoliko reči, rezultat od dodira sa rimskom imperijom izgleda kod Germana ovako: stara patrijarhalnost je propala, a na njeno mesto nije došla kultura, već nalične kulture, koje, udruženo sa još sirovim i divljim naravima, pruža jezovite primere moralnog opadanja i propadanja.”⁸ Zanimljivo je da taj stav protivreči inače uvreženost slici kod Srba o visokoj nemačkoj kulturi. Upućenost ovog prostora na saradnju sa srednjom Evropom možda najbolje ilustruje upravo Trivunčev primer, koji je, iako ne posebno dobro raspoložen prema

⁵ Živojin Perić, *Jugoslawen und Deutsche*, »Deutsche Allgemeine Zeitung«, Berlin, 2.6.1922.

⁶ Ljubomir Nenadović, *Pisma iz Nemačke*, Beograd 1870, cit. prema: Srbi i Nemci, 35.

⁷ Dragiša Vasić, *Utisci iz današnje Nemačke*, Srpski književni glasnik VIII, Beograd 1923, cit. prema: Srbi i Nemci, 84.

⁸ Miloš Trivunac, *O Nemcima*, Beograd 1912, cit. prema: Srbi i Nemci, 106.

Nemcima u Nemačkoj doktorirao i bio od 1937. do 1940. godine predsednik Jugoslovensko-nemačkog društva u Beogradu.

Dobar primer razmišljanja o Nemcima gotovo potpuno izvan stereotipa predstavljaju memoari Božidara S. Nikolajevića iz 1923. godine,⁹ u kojima govori o ličnim iskustvima, svojim i svojih sugrađana iz vremena nemačke okupacije u Prvom svetskom ratu. Upada u oči činjenica da je, iako je reč o ratnim događajima, kada po pravilu negativni stereotipi imaju prevagu, opis pojedinih nemačkih vojnika i oficira izuzetno pozitivan, a pri tom je potpuno izbegnuto uopštavanje tipično za stereotip. Nikolajević je istakao humanu komponentu priče, a istovremeno se, što je još neobičnije za date okolnosti, kritički osvrnuo i na ulogu Srbije u izbijanju rata. Svoje razmatranje zaključio je nabranjem istorijskih primera koji pokazuju značaj Nemaca za Srbe.

Danas je svakako veoma bitno razumeti da je stereotip o Nemcima veoma značajan za ukupan odnos prema zapadnoj Evropi, kao civilizaciji i kao političkom entitetu. Taj odnos je za Srbe izuzetno značajan u dugom istorijskom trajanju, a slika o neposrednom evropskom susedu, odnosno svesno suočavanje sa tom slikom i njena eventualna promena, jeste svakako vrlo važan korak u razumevanju i formiranju ukupne slike o Evropi. Mišljenje izvan stereotipa, tj. kritičko mišljenje, sa druge strane, takođe je potrebno razvijati u cilju stvarnog poznavanja suseda i „drugog“.

Rezime: Višestruke veze Srba i Nemaca tokom istorije uslovile su postojanje složenih i promenljivih stereotipa jednih o drugima. Ovi stereotipi su svakako mnogo više prisutni kod Srba, pošto je interesovanje manjeg suseda za većeg po prirodi mnogo intenzivnije. Srpsko viđenje Nemaca je protivrečno i varira između divljenja i priznavanja kvaliteta do straha i neprijateljstva. Pre svetskih ratova, stereotip je bio uglavnom pozitivan, mada je postojao strah od utapanja u moćniju kulturu. Ratovi su doneli novu vrstu iskustva, tako da je tokom 20. veka, uključujući i ratove 90-tih godina na jugoslovenskom prostoru, preovlađivao negativan stereotip o nasilnom susedu, uverenom u svoju superiornost. Stereotipi o Nemcima su značajni zato što je reč o prvom susedu u Evropi, koji predstavlja kopču sa evropskom civilizacijom. Zato je proučavanje ovog stereotipa od izuzetnog značaja.

Summary: The complex and changeable Serbian stereotypes on Germans and vice versa are the result of multiple relations between these two nations throughout history. Image of the Germans in Serbian perspective is, of course, loaded with stereotypes, since the less powerful neighbour is much more fascinated with the other. This image of the Germans is controversial. It oscillates between admiration and recognition of certain qualities on one side, and fear and hostility on the other. Before the WWI, the Serbian stereotype about Germans was mainly positive, although the fear of losing the proper identity and culture in the intercourse with the Germans was also present. The wars presented the new kind of experience, so that the negative stereotypes prevailed during the 20th century (including the wars of the 1990s). The importance of Serbian stereotypes about the Germans lies in the fact that the German nation represents a link with European civilisation, as the only powerful neighbour in the West. This is why the research on this subject can reveal a lot of important clues about Serbia's attitudes towards Western Europe.

⁹ Božidar S. Nikolajević, *Pod Nemcima*, Beograd 1923.